

Bir Siyasetçi ve Hukukçu Gözüyle İslam Hukuku (Aliya İzzetbegoviç Örneği)

Murat POLAT

Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
m.polat05@hotmail.com.tr

Giriş

Aliya İzzetbegoviç XX. asrın yetiştirdiği doğu-batı sentezli düşünür, siyasetçi, hukukçu ve âlimdir. Hayatı hengâmeler ve zorluklarla dolu, ama yılmaz karaktere sahip bir eylem adamıdır. Hayatı sürecinde çeşitli eserler kaleme alarak İslam'ın ve Müslümanlığın savunuculuğunu yapmış, verdiği umut verici mesajlarla karanlık dünyada herkes için ümit ışığı olmuştur. Gerçekleri korkmadan dile getirmiş, İslam'ın gerçek mahiyetini ve yenilikçi yönünü herkese anlatmıştır. Kısa ifadeyle o, İslam'ın batıdaki güncel ve ender portrelerinden bir tanesi olmuştur.

Pek çok veçheye sahip olan bu ilim adamı, İslam dünyasında çokça benimsenmiş, özellikle de insanlık için örnek ve önder bir şahsiyet kabul edilmiştir. İslam'ın şartlarının sadece bilindiği gibi beş şarttan ibaret olmadığını, altıncısının da mücadele olduğunu ileri sürmüş, buradan aldığı ilhamla mücadelecı bir ruha sahip olmuştur. Keza bu altı şartın üstünde Kur'an'ın ilan ettiği iman ve sâlih amelden müteşekkıl şartlar üstü iki şartın daha var olduğunu ve bu iki şart olmaksızın gerçek manada Müslüman olunamayacağını vurgulamıştır. Bu yönüyle de o, hakikati galip kılmak için tabuları yıkan özgür bir kişiliktir. Toplumda yerleşmiş olan İslam'ın bazı tasvip etmediği adet ve gelenekleri, yanlış bilgileri ve hurafeleri kökünden çözmek için Kur'an ve Sünnetin yegâne kaynak olduğunu her fırsatta haykıran dava adamıdır.

Aliya İzzetbegoviç: "İslam, benim için güzelliştir, asalettir ve uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin diğer adıdır." diyerek kendini İslam davasının bir neferi ve Müslüman olmakla övünen bir mücahit olarak addeden bir zattır. Ayrıca görüş ve düşüncelerini ayet ve hadislerden ziyade çokça aklî delillerle temellendirmesi ve bu görüş ve düşüncelerinin İslam'ın temel ilkeleriyle bağdaşması, zihinlerde onun bir fıkıh âlimi olabileceği izlenimi oluşturmaktadır. Elbette ilk dönem âlimlerinin kriterlerine göre bir fakih olduğu söylenemez. Çünkü söz konusu âlimlere göre medrese eğitimi almayan, fıkıhın bütün konularıyla ilgili müstakıl bir eseri bulunmayan, İslam hukukunun tamamında değil de bazı konularında naklî delillerden daha çok aklî delillerle görüş beyan eden ve mukallit olup müktesep olmayan kimse, bir fakih olamaz. Buna karşın son dönem âlimlerinin bu kriterleri hafifletmesi ve ister nazari isterse istidlali olsun İslam hukukunda görüş beyan eden her mukallidin fakih olabileceği iddiası (Zeydân 2006: 62-63) dikkate alınırda Aliya İzzetbegoviç'in de bir fakih olabileceği ifade edilebilir.

O halde anılan bu değerlere malik bir kimsenin hayatının ve eserlerinin irdelenmesi, eserleri üzerinden İslam hukuku hakkındaki engin ve orijinal fikirlerinin gün yüzüne çıkarılması ve insanlığın hizmetine sunulması ehemmiyet arz etmektedir. Bu araştırmada Aliya İzzetbegović'in hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmekte, İslam hukuku alanındaki görüş ve düşünceleri kaleme almış olduğu eserler çerçevesinde genel olarak ibadat, muamelat ve ukûbat başlıkları altında detaylıca ele alınmaktadır.

1. Hayatı

Aliya İzzetbegović, 1925 yılında Bosna Hersek'in Bozanski Samac şehrinde İslamî değerlere sahip olan bir ailede dünyaya geldi. İlkokula başlamadan önce Kur'an kursuna gönderilmiş, on iki yaşından itibaren annesinin teşvikiyle sabah namazlarını camide kılmaya başlamıştır. Okuldaki yıllarında sosyalist rejimin etkisiyle bir süre kimlik bunalımı yaşayan İzzetbegović, sonunda önceden benimsediği inançtan daha öte bir imanı yakalamıştır. Kendi ifadesiyle bu inanç atadan miras kalan değil, genç bir insanın aklıyla, yeni baştan inşa ettiği bir inançtı. (İzzetbegović 2013: 14). Hukuk eğitimini kendi memleketinde aldıktan sonra burada avukatlık mesleğini icra etti. Bu arada İslam ve Müslümanlarla ilgili sorunlara genç yaştan itibaren önem verdi. Bazı İslami örgütlere üye olmaktan ve İslam hakkında açıkladığı düşüncelerden komünist rejim tarafından birkaç yıl hapse mahkûm edildi. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde genel başkan olarak seçildiği Demokratik Eylem Partisi'ni kurdu. Komünist rejimin çökmesinin ardından ilk serbest seçimlerde Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin devlet başkanı oldu. Sırp ve Hırvat güçlerinin kendilerine karşı başlattığı savaşta halkının başında önderlik yaptı. Savaş, 1995 yılında Dayton Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona erdi. Dış güçlerin baskısına boyun eğmeden yıllarca devleti idare etti. 2000 yılında sağlık sorunlarını bahane göstererek devlet başkanlığından istifa etti. 2003 yılında Hakk'ın rahmetine kavuştu. İzzetbegović yazar, ilim adamı, entelektüel, İslam'ın bir neferi, siyasetçi, özgürlük savaşçısı, baskılara boyun eğmeyen bağımsız bir devlet adamıydı. (İzzetbegović 2005: V; İzzetbegović 2003: 18-21, 125, 144, 467).

2. Eserleri

2.1. Doğu Batı Arasında İslam

Bu eserde Aliya İzzetbegović'in düşünce dünyasının temel nitelikleri ve İslam'ın günümüz medeniyetinin oluşturulmasındaki rolü açıkça ele alınmıştır. (İzzetbegović 2011: 11). İslam'ın diğer din ve öğretilerden üstün yönleri ve farklılıkları detaylıca zikredilmiştir. Ayrıca İslam'la ilgili düşünce ve fikirlerinin ayet ve hadisler ışığında desteklendiği açıkça görülmektedir. (İzzetbegović 2011: 258-267). Eserde yazılanlardan yola çıkarak İzzetbegović'in, bu eseri siyasi kimliği öne çıkmadan çok önce kaleme almış olduğu söylenebilir. Zira anlatılanlar zihinlerde siyasetten ziyade İslami düşünür ve yazarın kaleminden sadır olmuş izlenimi oluşturmaktadır.

2.2. İslami Yeniden Doğuşun Sorunları

Eserde baştan sona İslam'ın temel hükümleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. İslam'ın kesinlikle savaş dini olmadığı, amacının Allah için dünyayı fethetmek olduğu zikredilmiştir. İslam'ın, beş temel şarttan önce

iman ve sâlih amel şartlarının bulunduğu ifade edilmiştir. (İzzetbegoviç 2010: 17). Genel bir ifadeyle söz konusu eser imandan ibadete, muamelattan ukûbata dair pek çok dini bilgiler ihtiva etmektedir. Bu yönüyle eserin mukayyet bir fıkıh kitabı mesabesinde olduğu, İzzetbegoviç'in ise mukayyet bir fakih olduğu söylenebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi geçmiş asırlardaki ulema, bir kimsenin fakih sayılabilmek şartını ister istidlâlî isterse nazarî yollarla cüz'i delillerden mükteseben hüküm çıkarabilmesine bağlamıştır. Ancak zamanla bu şart esnetilmiş ister istidlâlî ister nazarî isterse taklidî yollarla olsun naslardan hüküm çıkaran mukallit bir kimse bile fakih sayılmıştır. (Zeydân 2006: 62-63). O halde sonuç olarak, İzzetbegoviç istidlâlî olmasa da nazarî ve taklidî yolla eserlerinde pek çok fikhî hükme varması veçhiyle fakih sayılabilir.

2.3. Bosna Mucizesi Konuşmalar

Eser, İzzetbegoviç'in Bosna ve diğer şehirlerde yaptığı konuşmalarını, söyleşilerini, röportajlarını ve demeçlerini içermektedir. Müslümanların zor şartlar altında izzetlerine yaraşır şekilde mücadele vermeleri gerektiği vurgulanmıştır. Düşmanın yaptığı kötülöklere karşı daima iyiliği ve güzelliği kuşanmanın erdemli davranış olduğundan bahsedilmiştir. Dünya kamuoyunun ikiyüzlölüğüne de yer yer değinilmektedir. (İzzetbegoviç 2005: 1-191).

2.4. Özgürlüğe Kaçışım/Zindandan Notlar

Eser, İzzetbegoviç'in zindanda iken okuduğu kitaplardan alıntılarını ve dış dünyadan edindiği bilgileri ihtiva etmektedir. Eser, özgürlüğü elinden alınmış ve siyasetten bir nebze uzak tutulmuş bir aydının derlemelerini ele alması yönüyle önemli bir yere sahiptir. (Toktaş 2016: 13-14).

2.5. Köle Olmayacağız

Eser, devlet adamı olmasının ötesinde bir kimliğe sahip olan Aliya'nın muhtelif zaman ve zeminde konuşmalarını ve demeçlerini ele almaktadır. Avrupa'nın orta yerinde tüm dünyanın gözleri önünde insanî vasıflarını kaybetmiş, ancak silahlarıyla kendini güçlü zanneden Sırp ordusunun savunmak için silahı dahi olmayan Müslüman halka karşı yaptığı inanılmaz işkence ve soykırım vukuatlarını ele almış, tüm bunlara karşılık Müslümanların boyun eğmemeleri ve direnmeleri gerektiğini vurgulamıştır. (İzzetbegoviç 2007: 1-287).

2.6. Tavsiyeler

Eser, Allah'a imanı, ona imanın nasıl olması gerektiği, daima Allah'ın bir neferi olmak için hazır bulunmayı, kaliteli Müslüman olmanın nasıl gerçekleşeceği ve bunlarla ilgili daha pek çok kıymetli öğütleri ihtiva etmektedir. (İzzetbegoviç 2017: 1-128).

2.7. İslam Deklarasyonu

Eser, Müslüman halkların ve Müslümanların İslamlaşmasına dair bir program niteliğindedir. İslamî düzene, eğitim-öğretim ve terbiyeye, Müslümanların birliği ve kardeşliğine ve bugünkü İslam düzeninin sorunlarına kısaca atıfta bulunmaktır. (İzzetbegoviç 2017: 41 vd).

2.8. Tarihe Tanıklığım

Eserde bir İslam devletinin kurulabilmesi için gerekli olan şartlara, bağımsızlığın önemine, asimile edilmeye çalışılan milletin direnmesi gerektiğine vs. genel olarak yer verilmektedir. (İzzetbegoviç 2003: 15 vd.).

3. İslam Hukukuna Dair Görüşleri

Yazara göre İslam, Kur'an, hadis ve diğer kaynaklarda var olan mesajların toplamıdır. Aynı zamanda İslam, gerçek dünyada bulunan bir hadisenin, hukuk, şehirler, devletler ve medeniyetler yaratan hareketin adıdır. Zira kimileri İslam'ı ibadette bile sakin durmayanların, oruç tutmayı içlerinde güç ve merhamet ile taat ve zevkin umutsuz karışımı olarak görenlerin ve hedefi Tanrı İmparatorluğu kurmak yerine dünyayı fethetmek olanların dini olarak görmektedir. (İzzetbegoviç 2010: 17). İslam'ın kesinlikle savaş dini olmadığı, amacının Allah için dünyayı fethetmek olduğu, İslam hukukunun dayandığı deliller ve bu delillerden çıkarılan hükümlerle oluşturulan hukukla şehirler ve devletlerin yönetilebileceği ve medeniyetler hareketinin oluşturulabileceği bu söylenenlerden çıkarılabilir.

Bilindiği gibi İslam hukukunda hükümler genel olarak ibâdat, muâmelât ve ukûbat diye üç kısma ayrılır. Bu sebeple yazarın görüşlerinin de bu minval üzere üç kısımda ele alınması sistematik açıdan daha uygun bir durum arz etmektedir.

3.1. İbâdâtla İlgili Görüşleri

İbadetler hususu İslam'ın beş temel şartı üzerinden ele alınabilir. Zaten İzzetbegoviç de bu usul üzere hareket etmiş, İslam'ın beş temel şartının düalizmi başlığı altında konuyu irdelemiştir. Yazara göre, Fransız İslamolog Jacques Rissler İslam'ın beş değil altı şartı bulunduğunu, altıncı şartının ise mücadele olduğunu iddia etmiştir. Bu şart, ilk Müslümanlar olan sahabe döneminde de kendini göstermiştir. Konuyla ilgili bir ayette şöyle buyurulmuştur: “Size karşı savaşanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.” (Bakara: 2/190; İzzetbegoviç 2010: 18, 82). Diğer taraftan İslam'ın bu beş temel şartı birtakım insanlara göre Kur'an'ın önüne geçirilmemelidir. Bu şartlar Kur'an'ın kısaltılmış bir cümlesi olsa da Kur'an'daki hükümlerin tamamını yansıtmakta eksik kalmaktadır. İnsanlar İslam'ı sadece bu beş şarttan ibaret olduğunu düşünüp ezberlemekte, Kur'an'ı ihmal etmektedirler. Zira bu husus Kur'an'ın bütününe araştırılmasından ve incelenmesinden daha kolaydır. Halbuki Kur'an'ın en temel ve geniş bir düsturu olan “iman ve sâlih amel” bu beş şartın içerisinde mevcut değildir. Bu sebeple “İslam, bu beş şarttan ibarettir.” yanlış tezinin ivedi olarak düzeltilmesi ve Kur'an'a hak ettiği değerin verilmesi gerekmektedir. (İzzetbegoviç 2010: 155-156).

Asıl konuya geçmeden önce yazara göre, İslam'ın insan tabiatına uygun bir din olduğunu genel ifadeyle irdelemek önemlidir. Çünkü ona göre teklife muhatap olan kimsenin bu ibadetleri ikame edebilmesi için istidat/yapabilme gücüne sahip olması gerekir. İnsan Hz. İsa'ya göre yaşayamadığı gibi tamamen ona karşı da çıkamaz. Yani onu bir taraftan kabul, bir taraftan reddetmek icap eder. İşte İslam da tam bunu yapmaktadır. İnsanın mukadderatı birbirine zıt bu iki gerçek arasında

cereyan etmektedir. Bu itibarla İslam, “Allah kimseye taşıyamayacağı bir yük yüklemes...” (Bakara: 2/286) ayeti ve “... Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değişiklik yoktur...” (Rum: 30/30) ayetine göre insan, imajına; yani tabiatındaki iki yönlülüğe uygun olarak yaratılmıştır. (İzzetbegoviç 2011: 288).

Ayrıca İslam, diğer dinlerdeki iki ayrı istikameti ve iki programı benimsemez. Yani, seçkinlere ve havas tabakaya mensup olan müntesiplerine en zor ve çetin yolu; avam ve halktan olanlara kolay yolu direktme anlayışı yoktur. Kısa ifadeyle ruhbanlar, tarikatlar ve seçkinler sınıfı olmayıp, herkes Allah nezdinde bir ve eşittir. Böyle bir anlayış dünya-ahiret dengesinin ihdas edilmesine de imkân vermektedir. İslam, yüzünü ne tamamen semaya ne de tamamen arza çevirmiştir. İkisine de azami önem vermiştir. (İzzetbegoviç 2011: 253-254). Nitekim Kur’an’ı Kerim’in: “Allah’ın sana verdiği (maldan harcıyıp) ahiret yurdunu ara. Dünyadan nasibini de unutma.” (Kasas: 28/77) ayeti, bu görüşü destekler mahiyettedir. Bu itibarla dünya-ahiret dengesinin kurulması noktasında yazarın görüşünün isabetli olduğu ileri sürülebilir.

Yazara göre, İslam’da ibadetlerin hem maddî hem de manevî yönü vardır. İbadetler aynı zamanda kişiye ümmet olma bilincini de aşılar. Zira temel İslâmî öğretilerin ve müesseselerin hiçbirisi ne sırf dine ne de ilme, yani siyaset ve dış dünyaya aittir. Mutasavvıflar daima İslam’ın manevî yönünü, akılcılar ise dünyevî yönünü vurgulamaları yüzünden dini eksik anlamışlardır. Konuyu bir örnekle açıklamak gerekirse, abdest ibadetini sofiler sembolik bir anlam taşıyan temizleme olarak; akılcılar ise sırf sağlığı koruyucu tedbir olarak algılamışlardır. Keza akılcılar bu ritüeli siyasi bir parolaya benzetmişler, İslam’ı yeni bir milliyetçilik akımı olarak görmüşlerdir. (İzzetbegoviç 2017: 84). Hâlbuki İslam: “İşte böylece biz sizi orta bir ümmet kıldık.” (Bakara: 2/143) ayetinde buyurulduğu gibi asla millet olmayı tasvip etmemiş, manevî bir vazife ifa eden ümmet olmayı yeğlemiştir.* Yani İslam, kendi siyasi yönünü ihmal etmeyerek zımnî baskı altında yaşamının ve köle olmanın önüne geçmekte; manevî yönünü ihmal etmeyerek de evrensel kültür sahasında bir güç olmayı sağlamaktadır. (İzzetbegoviç 2011: 24). Yazarın bu görüşü şu hadislerle teyit edilebilir: “Bir mümin kul abdest alır ve yüzünü yıkarsa, gözleriyle bakarak işlediği her günah abdest suyu ile yüzünden çıkar. İki elini yıkadığında elleriyle tutarak işlediği her günah abdest suyu ile ellerinden çıkar. Ayaklarını yıkadığı zaman ayaklarıyla işlediği günah abdest suyu ile ayaklarından çıkar.” (Müslim: Taharet 32).

3.1.1. İman ve Sâlih Amel

Yazara göre, Kur’an’ın muhtevasına bakıldığında her şeyden evvel iki şart vardır ki, onlar da iman ve sâlih ameldir. Bir kimse söz konusu iyiliği

* Yazara göre, İncil ve Kur’an Ahd-i Kadim’in tersine manevî cemaat fikrini benimsemişlerdir. Bu uğurda İncil katı olmasına karşılık İslam milliyetleri tanımış; ancak bu milliyetlerin üstünde “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yaratmış ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.” (Hucurat: 49/13) ayetine göre yeni bir cemaat fikrini, yani ümmeti ortaya çıkarmıştır. (İzzetbegoviç 2011: 261).

sadece namaz kılmakla, oruç tutmakla, zekâtı ve hacı ifa etmekle sınırlandırılabileceğini zannediyorsa çok büyük yanılğı içerisinde. Zira İslam, tarihi cami kapılarını aşındıran, fakat ruhları boş olan kimselerin kıssalarıyla doludur. Ayrıca ahlakla ilgili adalet, yardımlaşma, güzel davranış vs. gibi mefhumları İslam'ın şartları kapsamında çıkararak ahlak kapsamına sokanlar ve bu gibi mefhumların şart olmadığını iddia edenler de aynı durumdadır. Hâlbuki anılan şeylerin her birisi İslam'ın temel şartı olmalıdır. Çünkü Kur'an, bu mefhumları iman ve sâlih amel kapsamında sayısız defa ısrarla ayetlerde zikretmiştir.* Sözün özü, Kur'an'da sayısız olarak zikredilen ve insan hayatının sarsılmaz parçası olan bu iki kanunun namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinden önce şart olarak kabul edilmesi gerçek Müslümanlığın bir şartıdır. (İzzetbegoviç 2010: 157-158).

Keza bu iki kanun diğer ilahi ve beşerî dinlerde çeşitli şekillerde kendini gösterirken İslam'da iman ve sâlih amel olarak kendini göstermiştir. İman ve sâlih amel bir paroladır. Birincisi iç davranışı, yani bilgi, şuur, kararlılık ve dünya ve fezanın iç resmini; ikincisi ise dış davranışı, yani imanın dış görünümünü temsil etmektedir. İnsan namazı, orucu, hatta zekâtı tastamam ifa etse, kâmil insana dönüşmeden ve bu şekilde kalmadan gerçek Müslüman olamaz. İbadetlerdeki boşluklar iman ve sâlih amelle doldurulmalıdır. Yoksa abdest aldığı halde yine pis kalan kişinin durumuna düşmek kaçınılmazdır. Yani temizlik olması gereken pozisyonundan çıkar, sadece sembollerde kalır. Maalesef bu sebepten ötürü İslam dünyası boş ve muhtevassız bir ritüele dönüşmüştür. O halde İslam, "*iman ve sâlih amel işlemektir.*" denilebilir. (İzzetbegoviç 2010: 159-160). Yazarın açıklamalarına katılmamak mümkün değildir. Zira iman ve sâlih amelin Kur'an'da beraberce zikredildiği pek çok ayetin bulunması (Mesela; bkz. Maide: 5/93; Hac: 22/23; Yunus: 10/4); imana ait bilgilerden sonra en lazım ve en mühim olan şeyin, sâlih amel olduğunun; sâlih amelin ise, maddi ve manevi kul haklarını çiğnememekten ve Allah'ın haklarını bihakkın yerine getirmekten oluştuğunun bazı kaynaklarda zikredilmesi (Mesela; Nursi 1991: 105), iman ile sâlih amelin bütünlüğünü irdelemektedir.

3.1.2. Kelime-i Şahadet Getirmek

İslam'a girişin ve ibadetleri ifa edişin ilk şartı kelime-i şahadet getirmektir. Yazara göre, bu şahadet şahitler huzurunda yapılır ki, bu da fiilin iki veçhesi olduğunu gösterir. Niyetin yeterli olması, şahidin şahadetine lüzumun olmaması, insanla Allah arasında mânevî bir rabıtayı sağlaması ve mânevî topluluğa intisabın gerçekleşmesi birinci veçhi; şahitlerin şahadetinin şart olması, kişinin sosyo-politik bir cemaate girişini mümkün kılması ve bunun da aleni bir ikrarla ifa edilmesi ikinci veçhi oluşturur. Orucun alenen ihlali, aslında bu ikinci veçhin hakikatine matuftur. (İzzetbegoviç 2011: 273-274). Ayrıca Kelime-i Şahadet, içeriği yönüyle Hristiyanlıktan farklıdır. Hristiyanlar Tanrı'yı sadece ferdi âlemin rabbi kabul etmekte, bunu iç hürriyetin şartı olarak benimsemektedirler. Bunun yanında Hz. İsa'ya insan olma özelliğini muhafaza eden insan-ı kâmil fikrini uygun görmeyip, Tanrı'nın oğlu olması hasebiyle onu

* Bu iki kanun sadece Bakara suresinde bile sekiz defa zikredilmiştir. (Bkz. Bakara: 2/58, 62, 82, 83, 177, 224, 254 ve 277).

melekletirmektedirler. İslam ise iç hürriyetin yanında dış hürriyet talebini de benimsemiş, "...de ki: "Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resul olarak gönderilen bir beşerim." (İsrâ: 17/93) ayetinde buyurulduğu gibi Hz. Muhammed'i (sav) bir insan olarak telakki etmiştir. (İzzetbegoviç 2011: 258-259).

Bu sadette yazara göre, Kelime-i Tevhit de Kelime-i Şahadet kadar önemli bir yere sahiptir. Çünkü o İslam'ın en temel parolası konumundadır. Bu söz, yalan tanrılardan insan hayatını kurtarmak için Müslümanın her gün söylemek durumunda olduğu bir devrimin habercisidir. Yani "İnsanlardan korkmayın, Allah'tan korkun" demektir. (İzzetbegoviç 2010: 102). Kelime-i Şahadet ve Kelime-i Tevhit aynı zamanda her kapıyı açan bir iksirdir. Zira hadislerde ilan edildiği üzere göğün kapılarının arşa varıncaya kadar açılması (Tirmizi: Deavât 144), kurtuluşa ermeye (Temîmî 1988: 14/517), şefaate nail olmaya (Buhârî: İlim 33), canın ve malın korunmasına (Buhârî: Cihat 101), cehennemden çıkışa (Buhârî: İlim 46) ve cennete girmeye (Buhârî: Libas 24) vesile olan bir anahtardır. Bu itibarla yazarın kelime-i şahadet ve kelime-i tevhit hakkında ileri sürdüğü fikirler gayet hukuki ve mantıklıdır.

3.1.3. Taharet

İbadetlerin ifa edilebilmesi için ilk önce temizlik şarttır. Yazar "*Doğu Batı Arasında İslam*" adlı kitabında tıpkı fıkıh kitaplarında olduğu gibi ibadetten önce temizlik bahsine değinmiştir. Namaz aslında temizlik ile manevi çabaları birleştiren bir ruha sahiptir. Yani namaz, İslam'ın iki kutuplu birliği olarak adlandırdığımız şeyin en mükemmel ifadesi; sadeliği ile de bu münasebeti belirleyici bir formüldür. Namaz, abdestsiz ve taharetsiz olmaz. Gayri Müslimler ibadetlerini "kirlilik adağı" olarak adlandırdığı şekil üzere yaparlar. Bu mefhumun zımnında bedeni ihmal etmekle ibadette manevi unsur geliştirileceği inancı yatmaktadır. Onlarda temizliğe nefret ve tiksintiyle bakmak ve suya temas etmemek iftihar vesilesidir. Hâlbuki İslam, temizliğe hıfzıssıhha nazarıyla bakmış, metodolojik bakımdan kendine ait İslâmî olan şey olarak telakki etmiştir. Başka bir ifadeyle hıfzıssıhhayı fikri seviyeye yükseltmiş, onunla namaz arasında organik bağ kurmuş, bunu da "*Allah'ın en sevdiği kişiler ruhen ve bedenlen temizlenenlerdir.*" (Bakara: 2/222) ayeti ve "*Temizlik imandandır.*" (Müslim: Taharet 1) hadisi ile ilan etmiştir. Keza namaz günde beş defa bedenin kirlenmeye maruz kalan kısımlarının yıkanmasına, organların atik ve çevik kalmasına sebep olmaktadır. Sabahın erken saatlerinde kalkıp soğuk suyla abdest alınması, gerçekten askeri hayat tarzına da katkı sağlamaktadır. Nitekim bu husus bazı gayri Müslimler tarafından da inkâr edilememektedir. (İzzetbegoviç 2011: 265-267).

İslam'da hıfzıssıhha kültürünün sonucu olarak hastane, hamam ve banyo kültürü önemli bir yere sahiptir. Saraybosna'nın, diğer Avrupa ülkelerine nazaran asırlar öncesinden su şebekesine, halka açık hamamlarına ve en fakir evde bile bir banyonun bulunmasına sahip olması, bu kültürün bir yansıması olarak addedilebilir. (İzzetbegoviç 2010: 25). Temizlik kültürü bakımından diğer Avrupa ülkelerinde bulunmayan imkânların o zamanın Saraybosna'sında bulunması, Osmanlının fethettiği yerlerde İslam'ın emrettiği temizlik erkânını yerleştirme arzusundan başka bir şey değildir.

Ayrıca yazarın, ibadetlerle ilgili görüşlerini açıklamadan temizliğe öncelik vermesi bir fıkıh âlimi sayılabılme fikrini doğurmaktadır. Çünkü kaleme alınan tüm fıkıh kaynaklarında fakihlerin önceliği temizlik bahsine yer vermeleri bu fikri destekler mahiyettedir.

3.1.4. Namaz Kılmak

Yazara göre, namaz sadece dua ve ibadet değildir. O, eskiden disiplin, birlik ve dayanışma okuluydu. Kadisiye savaşı öncesi sabah namazını ikame eden Müslümanlar hakkında Farslı komutanın yanındakilere: “İşte, askeri tatbikattaki Ömer’in askerleri.” sözünde olduğu gibi namaz, temizlik, çalışma ve birliktelik demektir. (İzzetbegoviç 2010: 36). Başka bir ifadeyle namaz, maddi yönden temiz kalmayı, spor yapmayı ve kardeşliği; manevi yönden ise ibadeti, duayı ve günahlardan kurtulmayı ifa etmenin en kolay yoludur.

Keza namaz, günün muayyen saatlerine ve muayyen coğrafi istikamete - Kâbe’ye- bağlı olmakla tabiat ve onun hareketleriyle bir münasebet içine sokulmuştur. Namaz vakitleri bazı astronomik hesaplamalara göre tanzim edilmiş, bu hususa azami riayet edilmesi istenmiştir. Bu ibadetin cemaatle ikame edilmesi de şahsi bağların aracısız olarak kurulmasına, menfi ferdiyet ve ayrılığın önüne geçilmesine matuftur. Günlük yaşamda birbirlerinden ayrılan insanlar bu ibadet sayesinde tekrar tekrar bir araya gelip kaynaşmaktadırlar. Cuma namazı ise bu birleşme ve kaynaşmanın zirvesidir. Zira Cuma, namazı ve hutbesiyle siyasi bir ritüeldir. Oysa böyle mefhumlar Hristiyanlıkta yoktur. (İzzetbegoviç 2011: 267-268). Şöyle ki, Hristiyanların ibadet mekânı kilise, sadece “Tanrı tapınağı” olurken ve uhrevilik, sessizlik, karanlık ve tekellüfün sağlanması için yüksekçe yerlere bina edilirken; İslam’da cami herkesin mekânı olmuş ve daima hadiselerin cereyan ettiği çarşı, pazar ve mahalle kavşaklarına inşa edilmiştir. Hatta camiler hayatın pratiği olsun diye Hz. Ömer zamanından Nizamiye Medreselerinin inşasına kadar okullar onun yanına yapılmıştır. (İzzetbegoviç 2011: 260-261, 281). Zamanımızda da camilerin inşasında aynı usulün takip edilmesi, alt katlarına dükkân, mağaza, alışveriş merkezlerinin yerleştirilmesi bu gayeyi gerçekleştirmenin güncel bir yansımasıdır.

3.1.5. Zekât Vermek

Yazar ilk olarak zekâtın tarihi sürecine değinmiş, sonrasında önemli fonksiyonlarını anlatmıştır. Şöyle ki, yazara göre zekât ibadeti, Hz. Peygamber daha Mekke’de iken cemaat ruhu oluşmadığı için fakirlere gönül rızasıyla verilen bir yardım ve sadakadan ibaretti. Ne zaman Medine’de böyle bir ruh teşekkül etti, Hz. Peygamber de bu ibadeti kanuni bir mükellefiyet haline getirdi. Bu mükellefiyet sosyal bir hareketi ortaya çıkarınca zekât, hakiki manasına kavuşmuş oldu. Nitekim Mekke’de zekâtla ilgili nazil olan ayetlerin sayısının sadece sekizle sınırlı olmasına karşılık, Medine’de bu sayının yirmi ikiye ulaşması aslında zekât müessesesinin, cemaatin teşekkülüyle birebir bağlantılı olduğunu ispatlar. (İzzetbegoviç 2011: 268).

Elbette ki bir ibadette cemaat ruhunun oluşması önemli bir olgudur. Lakin zekâtın vucubiyetinin oluşmasında cemaat ruhuna ihtiyaç yoktur. Çünkü ilgili ibadet Medine’de değil, cemaat ruhunun tam oluşmadığı

Mekke’de farz kılınmıştır. Mekke’de nazil olan ayetler emir kipinde değil, “Onlar zekâtı verirler.” (Mesela; bkz. Neml: 27/1-3, Lokman: 31/4; A’raf: 7/156-157) formatındaki gibi haber kipindedir. Yani zekât vermek müminlerin tabii vasıflarından biri olarak sayılmıştır. Bu zekâtın Medine dönemindekinden farkı ise belli miktarının olmamasına ve gönül rızasına dayanmasıdır. Zekâtın müesseseseleşmesi, belli miktarının olması ve zorunlu olarak tahsil edilmesi Medine döneminde vuku bulmuştur. Başka bir ifadeyle, farz olan zekât devletleşen, bağımsız olan ve iktidar gücüne sahip olan Medine döneminde yeni bir statüye kavuşmuştur. Burada inen ayetlerin kesin bir dille zekâtı emretmesi (Bkz. Bakara: 2/110; Tevbe: 9/5-103) de buna işaret etmektedir. (Karaman 2006: 132).*

Yazar, yoksulluk ile fakirlik kavramının ne olduğuna değinmiş, aralarındaki farkı belirtmiş, sonuçta zekâtın ilk olarak asgari geçim standardı olan fakirlik düzeyine herkesi ulaştırmak gibi bir fonksiyonunun olduğunu ileri sürmüştür. Şöyle ki, zekât, tek yönlü olmayan yoksulluk fenomenine karşı bir cevaptır. Yoksulluğun dış tarafı mahrumiyet, iç tarafı günah olan iki sebebi vardır. XX. asırda dünyanın üçte birinin yetersiz beslenmesinin sebebi sadece imkânların kıtlığı değil, aynı zamanda merhametin yokluğudur. Yoksulluk ve sefalet mülkiyetin değişimiyle çözülebilir. Bu, şahsi çaba, meyil ve iyi niyetle yapılmalıdır ki, baskı altında mal sahipleri değiştiğinde içlerinde başkalarına karşı kin ve garaz peyda olmasın. İşte İslam bunu tam manasıyla gerçekleştirme güç ve salahiyetine sahiptir. Çünkü zekât kasalarla beraber gönülleri de fetheder. Kalpten kalbe, insandan insana irtibat kurarak şefkat ve yardımlaşmayı ihdas eder. Böylelikle yoksulların sefaletini, zenginlerin kayıtsızlığını bertaraf eder, insanlar arasında maddi farkları azaltır ve sonuçta birbirlerine yaklaştırır. (İzzetbegoviç 2011: 269).* Bu ahlaki ilke Hz. Peygamber’in: “Bir mümin kendisi için istediği bir şeyi başkası için de istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz.” (Buhârî: İman 7; Müslim: İman 71-72) hadisiyle de bağlantılı olup, hiç değişmeden günümüze kadar gelen tarih boyutunu ifade eder. Değişen sadece lafızlardır. (İzzetbegoviç 2011: 216).

Fakirlik mefhumuna gelince; fakirlik, normal hayat nizamı için gerekli olan şeylerin yokluğu ya da asgari miktardan daha az kıymeti haiz mala sahip olmaktır. Mamafih toplumun görevi insanlar arasında eşitliği gerçekleştirme olmayıp, herkesi asgari geçim standardına ulaştırmaktır. Zira İslam’da zekât da dâhil alınan her bir tedbir yoksulluğun bertaraf edilmesine münhasır olup fertler arasında mülkiyet eşitliğine müdahale etmemektedir. (İzzetbegoviç 2017: 55).*

*Bu görüşü savunanlardan birisi olan İbn Hacer’dir. (Bkz. İbn Hacer el-Askalânî 1379: 3/266).

* Zekât, aynı zamanda toplumun zayıf olanlarının hakları ile güçlü olanların vazifelerinin kombinezonudur. Bu husus Rum suresi 38. ayette dillendirilmiştir. (İzzetbegoviç 2010: 76).

* Yazara göre, mala sahip olma bağlamında İslam’ın şahsi mal varlığını tanıdığını; ancak yeni İslam toplumunun, büyük toplumsal zenginliklerinin, özellikle de doğal kaynaklarının toplumun tamamına ait olduğunu ve bütün toplum üyelerinin iyiliği için kullanılacağını açıkça beyan etmek zorunda olduğunu söylemektedir. Böylece

Yazarın fakirlik ve yoksulluk kavramlarıyla ilgili tanımları ve zekâtın ödenme sıralamasındaki öncelik-sonralıkla ilgili görüşü Hanefilerinkiyle örtüşmektedir. Hanefilere göre, ihtilaf olmakla beraber öncelikli olarak zekâtın verilebileceği grup, iki ayrı grup olan fakir ve yoksul grubudur. Yoksul, fakire göre daha düşkün ve kötü durumdadır. Bu itibarla ufak farklılıklar olsa da zekâtın öncelikle miskine daha sonra fakire verilebileceği söylenmiştir. (Kâsânî 1986: 2/43). Kanaatimize göre yazarın öncelikli olarak zekât alma hakkını yoksullara vermesi İslam hukuku açısından daha mantıklıdır. Zira fakir kimse hiçbir yardım alamasa da elindekiyle idare edebilirken, yoksul kimse yardım alamazsa hırsızlık da dahil İslam'ın tasvip etmediği birtakım yollara tevessül edebilir. Zira Hz. Peygamber'in de buyurduğu gibi (Buhârî: Zekât 53) insanlardan bir şey istemediği için insanlar tarafından durumunun bilinmemesi sebebiyle kendisine yardım yapılmayan kimseler, asıl yoksul olan kimselerdir. Böyle kimselere sahip çıkmak ve zekât ve sadakada önceliğini bunlara vermek pek çok açıdan önem arz etmektedir.

Zekâtta oran ve sayılardan ziyade en önemli prensip, zengin tabakanın fakir tabakaya karşı mükellefiyetinin bulunduğunu bilmesi prensibidir.* Bu prensip İslâmî düzende tam manasıyla yerleştirilirse, din âlimlerinin titizlikle hesap ettikleri zekât oranlarının dahi belirlenmesine gerek duyulmayacaktır. Fakirlerin hakkı olan zekât, diğer haklar gibi gerekirse zorla alınacaktır. (İzzetbegoviç 2017: 56).* Öte yandan bu emre matuf olarak diğer dinlerde bulunmayan vakıf kurumu da İslam'da adeta sessiz bir inkılap gerçekleştirmiştir. Zekât kurumuyla ilintili olan vakfın, Kuran'da zikredilmese de yaygınlık kazanması, yardımlaşma ve dayanışma ruhunun İslam toplumundaki meyvesi olarak addedilebilir. (İzzetbegoviç 2011: 270-271). Yazarın bu konudaki düşüncesi İslam'ın: "*İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan; malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan; vakfın en hayırlısı da insanların en çok ihtiyaç duyduklarını karşılayandır.*" genel ilkesiyle örtüşmektedir.

Yazar, dâhili düalizm çerçevesinde namaz ve zekât ibadetini birlikte tahlil etmiştir. Şu kadar var ki, dışardan bakıldığında namazda manevilik ve ferdilik boyutu hâkimken; zekâtta sosyal ve içtimai bir boyut hâkimdir. Ayrıca gayeleri bakımından namaz öznel olup terbiyeye matufken, zekât nesnel olup toplum düzeninin bir parçası mahiyetindedir. Ancak bu kadar farklılık arz etse de biri olmadan diğerinin kıymetinin olamayacağı, bu iki ibadetin ayrılmaz bir parça olduğunu akıllara getirmektedir. Nitekim Hz.

toplumun bazı üyelerinin haksız kazançla zengin olmalarının ve güç kazanmalarının önüne geçilebilir ve toplumsal bir ruhun oluşumu sağlanabilir. (İzzetbegoviç 2017: 55).

* Bu prensip bağlamında yazar, malın umumun iyiliği için kullanılmasının şart olduğunu ileri sürerek İslam'ın şahsi mal varlığı üzerine bir sınırlama getirmiş olduğunu belirtmektedir. Bu husus "*Mallarını gizli ve açık olarak gece ve gündüz harcayan kimseler var ya, işte onların Rableri katında güzel karşılıkları vardır...*" (Bakara: 2/274) ayetiyle sabittir. (İzzetbegoviç 2017: 55).

*Yazar, Kur'an'ın emrine binaen çeşitli biçimlerde görülebilen mal varlığının kullanılmaması ve suiistimal edilmesi durumunda bütün kanuni ve pratik tedbirler almanın hukuki olduğunu ileri sürmüştür. (İzzetbegoviç 2017: 56).

Peygamber: “Namaz kılmak ve zekât vermek size emrolunmuştur. Zekât vermeyen namazdan da nasibini alamaz.” buyurarak din ile amel, insan ile insanlık arasının tefrik edilemeyeceğini vurgulanmıştır. Aynı mülâhazayı Hz. Ebu Bekir’in şu sözünde de görmek mümkündür: “Vallahi, namaz ile zekât arasını tefrik eden herkese karşı cihat edeceğim.” (Buhârî: İ’tisam 2, Zekât 1, İstîtâbe 3). Keza “Namaz kılın, zekât verin.” düsturu da iki kutuplu başka bir formülün özel şeklidir. Bu formül ise Kur’an’ın dini, ahlaki ve sosyal emrinin temel ifade şeklidir. (İzzetbegoviç 2011: 272-273). Namazın ve zekâtın ayrılmaz bir bağ olduğu ve insanın kurtuluşunun bu bağla mümkün olduğu A’lâ Suresinde de dile getirilmiştir: “Tezekkî eden (arınan, zekât veren); Rabbinin adını anarak, sadece Allah’ı düşünerek namaz kılan insan felah bulur.” (A’lâ: 87/14-15). O halde yazarın bu iki ibadet hakkında ileri sürdüğü görüşler dini ve hukuki açıdan tamamıyla doğrudur.

3.1.6. Oruç Tutmak

Yazar, oruç ibadetini de aynen zekât gibi icra ettiği fonksiyonlar açısından sosyal bir beraberlik olarak görmektedir. Zira oruç, Müslümanlar tarafından her zaman beraberliğin bir tezahürü olarak telakki edilmiştir. Alenen ihlali durumunda halkın gösterdiği tepki bu sebepten ötürüdür. Zira böyle bir hareket herkesçe iç tesanütün zedelenmesi ve iç kohezyonun (birbirine bağlı olma) ihlali olarak düşünülmüştür. (İzzetbegoviç 2010: 36). Bu itibarla oruç sadece ferdi boyutu olan bir ibadet değil, aynı zamanda sosyal bir mükellefiyettir. Oruç sadece belli bir kesime değil, her kesime hitap eden, züht ve sevince zevki de ilave eden yeryüzünde en doğal ve esaslı bir ibadettir. (İzzetbegoviç 2011: 274).

Oruç, hedefleri çeşitli olan ağır bir alıştırma olup, pedagojik, tıbbi ve sosyal yönü de bulunan bir çeşit ibadettir. Aynı zamanda aç olmanın ne demek olduğunun anlaşılması yönüyle zekât için psikolojik bir hazırlıktır. (İzzetbegoviç 2010: 36). Oruç tutan kimselerin empati kurarak aç ve fakir kimseleri daha fazla düşündüğü bilinen bir gerçek olduğundan yazarın oruçla ilgili görüşleri gayet mantıklıdır.

3.1.6. Hacca Gitmek

Yazar, haccı ibadetler zincirinde en son sırada zikretmiş ve önemine işaretlerde bulunmuştur. Şöyle ki, hac ibadeti dini merasim, ticari fuar ve siyasi bir toplantı mesabesindedir. Bu sebeple bu aktivite İslami bir hüviyet taşımaktadır. (İzzetbegoviç 2011: 274; İzzetbegoviç 2010: 36).

İlkel bir düzeyde İslam’ı tatbik etmek imkânsızdır. Tüm bu temel ibadetlerin yapılabilmesi için en azından medeniyetin asgari derecesine ulaşılması zorunludur. Çünkü namaz kılabilmek için astronomik verilerin ve yön tayininin iyi bilinmesi; orucu ifa edebilmek için Ramazan ayının tespit edilmesi; zekâtı verebilmek için istatistik, sayım ve hesap uzmanlığı; hac farızasını yapabilmek için de yolculuğun, yolun durumunun ve konumunun çok iyi bilinmesi gerekir. Kısaca Müslüman, diğer hususları bir tarafa bırakarak bu dört temel şartı hakkıyla yerine getirmesi için asgari medeniyet seviyesini yakalaması zorunludur. Zira bir Müslümanın hem medeni hem de cahil halde bulunması imkânsızdır. (İzzetbegoviç 2011: 279-280). İslam’da cahilliğin yansıması olan bedevilik daima yerilmiş, medenilik

ise övülmüştür. Nitekim Kur'an'da: "Bedeviler, kâfirlik ve münaflıklık bakımından hem daha beter hem de Allah'ın Resulüne indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir." (Tevbe: 9/97) buyurulması bedevi ile medeni kimselerin farkını ortaya çıkarmakta, yazarın bu konudaki haklılığını gözler önüne sermektedir.

Hac, bu ayrışma zamanında insan ve halkların birbirlerine yakınlaşması ve tanışması bakımından önemli bir etkidir. Hacda hâkim olan manzara eşitliktir. Hac, her zaman rüya ile gerçek arasında olması arzulan kardeşliğin ve eşitliğin tekrar tekrar görüntüsüdür. (İzzetbegoviç 2010: 37). Hac, bu kardeşlik ve eşitliğin yanında aynı zamanda ahlaki tesirleri, ticaret ve içtimai faydaları olması yönüyle dünyevi boyutunun; Allah'ın hoşnutluğunun kazanılması, af ve mağfiret gibi faydaları olması yönüyle de uhrevi boyutunun olduğu inkâr edilemez. Bu husus naslarda (Mesela; Hac: 22/27-28) etraflıca vurgulanmıştır.

3.2. Muamelâtla İlgili Görüşleri

3.2.1. Çalışma Hayatı

Yazara göre, İslâmî toplum insânî ve doğal kaynakların seferber edilmesi için üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmeli, alacağı tedbirlerle çalışmayı ve canlılığı teşvik etmelidir. İslâmî toplumun ayakta kalması ve gelişip ilerlemesi çalışma ve mücadele kanununun çıkarılmasına bağlıdır. Bu konuda "...her kim de bu dünya nimetini isterse biz ona o nimeti veririz..." (Şûrâ: 20/20) ayetinde ifade edildiği gibi hiçbir toplum imtiyaz sahibi olmadığı gibi İslam toplumu da imtiyaz sahibi değildir. Yani her şey çalışmakla ve gayret etmekle elde edilir. Zira insanların çalışma ve bilgi sonucunda ürettikleri mucizeler dışında hiçbir mucize yoktur. Düşmanları mucizevi bir usulle kovacak, fakirliği ortadan kaldıracak, refah ve aydınlık seviyesini yükseltecek hiçbir mehdi yoktur. Mehdi, bizim tembelliğimizin ve yalancı umudumuzun adıdır. Başkalarından yardım beklemek ayrı bir batıl inançtır ve hiçbir ülke yardım ve inayetini menfaat karşılığı olmaksızın yapmaz. Zenginlik, kendi çalışma esası üzerinde ve o ülkede yaratılmak zorunda olduğundan başka ülkelerden ithal edilemez. Elde etmek istediğimiz her ne ise onu tek başımıza yapmak zorundayız ve bunu gerçekleştirme potansiyeli İslam ülkelerinde mevcuttur. Çünkü söz konusu ülkeler muazzam imkânlarla ve doğal kaynaklara sahiptir. Yeter ki uyuyan millet uyandırılınsın, sonuçta o kendi yolunu kendisi bulacaktır. (İzzetbegoviç 2017: 62-63).^{*} Yeryüzünde Allah'ın hiç değişmez "Sünnetullah" denilen kanunu vardır. (Fetih: 48/23). Bu kanun herkes için geçerlidir. Dünyanın yaratılmasından bugüne kadar herkes çalıştığının karşılığını almış, kıyamete kadar da alacaktır. Allah mümin-kâfir ayrımı yapmadan Rahman sıfatının tecellisi olarak hiçbir kimseye ayrıcalık yapmamıştır. Bu sebeple yazarın çalışma hukukunda fırsat eşitliği ile ilgili fikirleri son derece isabetlidir.

^{*} İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler demografik, ekonomik ve doğal kaynak bakımından oldukça önemli potansiyele sahiptir. Bu ülkeler, dünya nüfusunun %23'üne, dünya petrol rezervlerinin %65'ine ve dünya gaz rezervlerinin %55'ine sahiptirler. %53,5 olan genç nüfus oranı da dünya ortalamasından (%43,70) ve gelişmiş ülkeler ortalamasından (% 23,15) oldukça yüksektir. (SESRIC 2012: 1-4).

Yazara göre, tarihi ve doğal ilkelere uyulmak şartıyla, insanların ortak irade ve çalışmaları sonucunda gerçekleşmeyecek hiçbir hedef yoktur. Bu hedef ütöpik de olsa, ütöpik olmaktan çıkar. İçimizdeki zayıf insanların bu rüyanın gerçekleşmeyeceğini söylemeleri, aslında kendilerinin hissettikleri güçsüzlükleri ifade etmekten başka bir şey değildir. Zira bu gerçek "Müslümanlar ancak kardeşler." tespitiyle temellendirilmiş ve bu kardeşlik de yıl içerisinde farklı zamanlarda birer defa ifa edilen ortak oruç ve tek manevi merkez olan Kâbe'ye yapılan hac farızasıyla devam ettirilip yenilenmesi sağlanmıştır. Böylece Müslümanlar aynı ortamlarda aynı havayı teneffüs etme imkânını bulmaktadırlar. (İzzetbegoviç 2017: 82-83).*

Yazara göre, bunca yapılan teşvik ve alınan tedbirlere rağmen şu anda "İslam halklarının gerilemesinden dolayı sorumlu olan İslam mıdır?" sorusu kimilerinin akıllarına gelmektedir. Söz konusu sorunun cevabı olsa olsa İslam'ın şahsi ve toplumsal hayattan dışlanmasıdır. Buna bir de zulme karşı direnmeme ve cesaretsizlik eklenebilir. Kur'an'daki: "Ve bir zulme uğradıkları zaman, birbirlerine yardım ederek karşı dururlar." (Şûrâ: 20/39) ayetinden zulme boyun eğenlerin gerçek Müslüman olamayacağı hükmü çıkarılabilir. Hal böyle olunca toplumun ödleklere ve yerli ve yabancı iktidar sahipleriyle dolu olması, gerçek Müslüman olanların sayısındaki vahim sonucu doğurmaktadır. Tıpkı Moğol istilasında mezbahanelere sakin, hiçbir direniş göstermeden giden binlerce Bağdatlı vatandaşın kesin olarak gerçek Müslüman olmaması gibi. (İzzetbegoviç 2010: 30). Konuyla alakalı olarak Muhammed İkbal de: "İslam'ın bünyesinde hiçbir kusur yoktur. Bütün kusur bizim Müslüman oluşumuzdadır." (Karahan 1973: 62) diyerek gerçek Müslümanlığın ehemmiyetine vurgu yapmıştır. Aslında Müslüman bir toplumun zulme uğradığında beraberce hareket etmesi cemaat olma ruhunun bir tecellisidir. Yukarıdaki ayet de bu hususu öne çıkarmaktadır. Şöyle ki, o Müslüman cemaat zulme uğradıklarında zulmü hep birlikte bertaraf ederler, topyekûn direnirler ve zulme boyun eğmezler. Böylelikle yeryüzünde zulmü yok eden ve adaleti tesis eden Allah'ın kendilerine yardım ettiği onurlu bir ümmet ortaya çıkar. Zira onur, ancak Allah'ın, peygamberinin ve müminlerindir. (Münafikûn: 63/9). Şu hâlde topyekûn yardımlaşarak saldırıya karşı koymak, haksızlığı bertaraf etmek bu cemaatin karakteristik özelliğidir. Bu karakterden yoksun olan bir cemaat ise gerçek anlamda Müslüman addedilemez. (Kutub 1972: 3166-3167).

Konu kadınların çalışma hukuku açısından ele alınırsa, yazara göre kadının annelik görevi, garsonluk ve hayvan besiciliğinde uzun yıllar çalışıp emekli olan kadının yaptığı görevden daha üstündür. İnsanlar annelik görevini hiçe saysa da bu görev kutsal ve aşkındır. Zira bir zamanlar Roma'nın elit tabakası, bir anne karşısında saygıdan boyun eğdi, ona değer verirdi. XX. asra gelindiğinde ise anneye "çalışmayan kişi" gözüyle bakıldı

* Yazara göre İslam, Müslümanların birbirlerinin kardeş olması gereğini farz kılarsa da Müslümanlar birlik olmayıp, başkalarının hesabına aralarında savaş yapmaktadırlar. Ayrıca İslam, toprağın Müslüman toplumuna ait olduğunu ilan etse de muktedir azınlık milyonlarca köylünün toprağına el koymuş, onları topraksız bırakmıştır. Bu durum pek çok İslam ülkesinde mevcuttur. Hal böyle olunca "Müslüman, Müslümanın kardeşidir." düsturu uygulanmamakta, toprak sahipleriyle köylülerin kardeş olmadığı tescillenmektedir. (İzzetbegoviç 2010: 31).

ve o aşağılandı. Hatta öyle bir zaman geldi ki bazı toplumlarda “Anne olup da çocuk bakacağına hekim, gazeteci, iş kadını olsan daha iyi olur.” denildi. Hâlbuki kadının annelik görevi hiçbir zaman yeri doldurulamayan, kıyas kabul etmeyen ve pek çok yönden fonksiyonlar icra edebilen bir niteliğe sahiptir. (İzzetbegoviç 2010: 46-50).

Konu, bilimdeki “toplumun basit biyolojik repredüksiyonu” (doğurganlığın asgarisinin temini) açısından ele alındığında ise, bir kadının en az üç çocuk doğurmasının zaruri olduğu vurgulanmıştır. Tıp ise bir kadının doğum için en uygun vaktin yirmi ila otuz yaşları arası olduğunu iddia etmektedir. Asgari olarak her şey yolunda gider, bir kadın üç çocuk doğurur ve bunu da yirmi yaşından itibaren gerçekleştirirse, ortalama on yıla ihtiyaç olur ki, otuz yaşından sonra üç çocukla iş kariyeri yapmak isteyen bir kadın çalıştığı ortama ne derece faydalı olabilir. Ayrıca en çok kadın işçi istihdam eden gelişmiş ülkelerde israfın korkunç derecelere ulaşması da işin cabasıdır. Amerika’da tüketilen şahsi ürünlerin yalnızca 2/5’i kozmetik ürünler başta olmak üzere hepsi lüks hayat için tüketilmektedir. (İzzetbegoviç 2010: 51-52).^{*} Şu husus özellikle vurgulanmalıdır ki, tüm bu anlatılanları hiç kimse kadının çağdaş ekonomi ve kamu hayatından tamamen dışlanması olarak algılamamalıdır. Çünkü İslam, kadının ev dışındaki faaliyetlerine herhangi bir sınırlama getirmemiş; aksine ona sunduğu mehir, nafaka hakkı, mirastan pay gibi hususiyetlerle onun bağımsız bir şekilde üretme hakkına malik olduğuna işaret etmiştir. (İzzetbegoviç 2010: 53).

İslam, insani yönden kadın-erkek ayrımı yapmamış, tarafları Allah’ın emir ve yasaklarına muhatap olma noktasında nasıl eşit kılmışsa, ticaret ve çalışma hayatında da eşit kılmıştır. Şöyle ki, “...erkeklere kazandıklarından bir pay vardır; kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah’ın lütfundan nasibinizi isteyin...” (Nisa: 4/32) ayeti herkesin çalışma hayatında eşitliğini ilan etmektedir. Ayrıca bu konuda gerek ayet* gerekse hadislerde* genel bir hitabın kullanılması da kadın-erkek eşitliğine dikkatleri çekmektedir. Bu itibarla aile ve toplum hayatındaki rollerin aksatılmaması, karşı tarafın tecrübe ve bilgisizlik sebebiyle istismar edilmemesi, İslam’ın koyduğu beşerî ilişkilerle ilgili birtakım kurallara riayet edilmesi şartıyla kadının maddi anlamda aile ve toplumuna katkıda bulunması nahoş bir durum arz etmemektedir.

3.2.2. Faiz

Güçlü bir kanun kitabı olan Kur’an’da faizin yasaklanmasıyla ilgili pek çok ayet vardır. Bunlardan birisinde “Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimsenin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların “Alım

* Ancak bu durumlar bertaraf edilirse, kadının çalışmasının yolu açılabilir. Lakin İslam bu husus için annelik duygusu ve çocukların kurban edilmemesini talep ettiği bir gerçektir. (İzzetbegoviç 2010: 54).

* Mesela; bir ayette: “İnsan için ancak çalıştığı vardır.” (Necm: 53/39) buyurulmaktadır. Başka bir ayet için bkz. (Nisa: 4/29).

* Mesela; bir hadiste: “Sizden herhangi birinizin ipini alıp da dağdan sırtına bir bağ odun yüklenerek pazara getirip satması, insanlara dilenmesinden daha hayırlıdır.” (Buhârî: Büyû’ 5) buyurulmaktadır.

satım tıpkı faiz gibidir." demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alışverişi helal, faizi haram kılmıştır." (Bakara: 2/275) buyurularak bu husus vurgulanmıştır. Tarihte hiçbir kanun kitabı bu kadar sert ve kesin ifadelerde faiz ve tefeciliği kınamamıştır. Bununla toplumsal mutabakat sağlansın istemiştir. (İzzetbegoviç 2010: 81). İslam, faiz alışverişini Allah ve Resulüne aynı anda savaş açmakla eş tutmuş (Bakara: 2/279), insanı helake sürükleyen yedi büyük günah (Buhârî: Vasaya 23, Tıb 48) içerisinde zikretmiştir. Bu yasağın pek çok yönden faydaları olduğu gibi toplumsal yönden de faydaları inkâr edilemez. O halde yazarın faizle ilgili görüşleri doğrudur.

3.2.3. Siyaset

İslam Hristiyanlığın aksine Hz. Peygamber'in hayatında olduğu gibi mistik olarak başlamış, siyasi ve devlet fikri olarak devam etmiştir. Hz. İsa Kudüs'te inanmayanların, münafıkların ve kendisini sevmeyenlerin olması hasebiyle Kudüs'ten ayrılıp uzlete çekilmiştir. Oysa Hz. Muhammed Hira mağarasına çekilse de her defasında vazifesini devam ettirmek için putperest insanların arasına dönmüştür. Bu dönüşü olmasaydı hanif olarak kalacak, nihayetinde İslam da gerçekler dünyasına giremeyecekti. (İzzetbegoviç 2011: 256-257).^{*} İslam, gerçekler dünyasıyla yüz yüze gelmeyi, yeri geldiği zaman sıkıntılarıyla hemhal olmayı veya baş etmeyi veyahut terk etmeyi sadece Hz. Peygamber'e emretmemiş, insanlığa da emretmiştir. Zira Hz. Peygamber bir gün Abdullah b. Amr'a ahitleri bozulan ve karmaşık hale gelen ayaktakımı insanlara karşı nasıl davranacağını şöyle belirtmiştir: *"Güzel gördüğün şeyi yaparsın, kötü gördüğün şeyi de terk edersin. Kendi yakınlarının (hallerini düzeltmeye) çalışsın. O ayaktakımı ve onların cemaati ile de (uğraşmayı) terk edersin."* (Buhârî: Salat 88, Fiten 13). O halde duruma göre bu belirlenmiş politikanın tatbik edilmesi Müslümanın hayatında son derece önemlidir.

Yazara göre İslam, bir yönetimin başı olan halifeliği ortaya çıkardı. Ancak bu kurum zaman içerisinde krallardan da üstün bir krala dönüştü. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer harem kurmamış, hizmetçileriyle sarayın duvarlarına kapanmamış, cihat yerine yağma faaliyeti gerçekleştirmemiştir. Oysa sonrakiler bu sayılanları aynen tatbik etmişlerdir. Böyle bir mefhumun İslam toplumunun başına gelmesi, halkların layık oldukları iktidara sahip olmalarındandır. Zira iyi ve sağlıklı halklar iyi hükümet sahibi olma "şansına" sahiptirler. (İzzetbegoviç 2010: 32). Bir yöneticinin şekillenmesi, toplumun şekillenmesine bağlıdır. Çünkü bir toplum nasıl yaşarsa öyle yönetilir. Nitekim *"Davranışları sebebiyle zalimlerin bir kısmını diğer kısmına yönetici yaparız."* (En'am: 6/129) ayeti ve *"Siz nasıl olursanız yöneticileriniz de öyle olurlar. Amelleriniz yöneticilerinizdir."* (Aclûnî 1351: 2/126) hadisi bu hakikati deklare etmektedir. Bu meyanda yazarın yönetim ve yöneticilikle ilgili düşünceleri son derece yerinde ve mantıklıdır.

^{*} Yazara göre, tam anlamıyla İslâmî bir devletin kurulması için o toplumun çok kültürlü bir yapıya sahip olmaması gerekir. Nitekim Bosna Hersek'in çok uluslu bir kültürü barındırması hasebiyle tamamında değil de bölünmüş olan topraklarında İslâmî bir devlet kurulabilir. Aliya (İzzetbegoviç 2003: 284).

3.2.4. Batıl İnanç

İslam, batıl inançlara karşı çıkmış, o zamanın dünyasından hurafeleri bir çırpıda çıkarmıştır. Ancak sonraları bu hurafeler birçok Müslümanın ruh ve evinde rahat sığınma imkânı bulmuş, hatta muska, tılsım vb. şeyler tam bir din ticaretine dönüşmüştür. Bir din batıl inanç ve hurafeleri yok etmezse, onlar dini yok edecektir. (İzzetbegoviç 2010: 33). Tarihi gerçekler göstermektedir ki, amelî ve itikâdî konularda ilahi olan şeyler bozulmaya yüz tuttuğunda yeri, batıl inanç ve amellerle doldurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu inanç ve ameller de zamanla kökleşmekte, bir paslı çivi misali yerinden sökülemez bir hal almaktadır. Bu gerçek Kur'an'da da şöyle dile getirilmiştir: *“Haktan ayrıldıktan sonra, sapıklıktan başka ne kalır?”* (Yunus: 10/32). Dolayısıyla bu gibi mefhumların dinin selameti için derhal kökünden sökülmesi ve yerinin sağlam inanç ve amellerle doldurulması zorunludur.

3.2.5. Nikâh

Yazara göre, Freud cinsiyeti yok etmenin mümkün olamayacağını, ancak bastırmanın mümkün olabileceğini; buna karşılık bastırılan cinsi dürtülerin daha büyük dertler doğurabileceğini ispat etmek için çalışmalar yapmıştır. Bu açıdan bakıldığında Hristiyanlıktaki iffet ve nefse hâkim olma yüce gibi görülse de kontrollü ve itidalli cinsi hayat tarzını benimseyen İslam, insanın tabiatına daha uygundur. (İzzetbegoviç 2011: 285).

Konuyu biraz daha açmak gerekirse, Hristiyanlık sırf iffeti korumayı tavsiye ederken, materyalizm cinsi münasebetler bakımından tam bir serbestliğe müsaade etmektedir. Ancak her ikisi de tatbikatta birçok güçlüklerle karşı karşıya kalınca evlilik müessesesine doğru inkişaf etmişlerdir. Ancak durum böyle olsa da evlilik mefhumuna iyi gözle bakmamışlardır. Şöyle ki, gerçek Hristiyanlık öğretisinde evlilik için herhangi bir dayanak noktası olmayıp, İsa-Masih: *“Sizlere zina yapmayınız diye emredilmiştir, ben ise sizlere şunu söylüyorum: Her kim ki bir kadına şehvetle bakarsa gönlünde zina yapmış olur.”* (Matta: V/27-28) sözünde olduğu gibi kendine inananlardan tam iffetli olmayı istemiştir. Tolstoy, bu sözden Hristiyanlık öğretisinin tam iffetli olmayı gerektirdiğini anlamış; buradan da evlilik merasiminin daha yüksek bir iffet derecesine ulaşmak için kendilerini, cinsi münasebetten sakınma mükellefiyetinden ibra ettiğini zannedenlerin yanılğı içerisine düştüğü sonucunu çıkarmıştır. Ayrıca Aziz Pavlos bir mektubunda bekârların, Tanrı'yı nasıl memnun edeceğini, evlilerin ise, dünyayı ve karısını nasıl memnun edeceğini düşündüklerini belirtmiş (Korintlilere Mektup: VII/38), erkeğin kadından uzak durmasının iyi olacağını; ama zinaya düşme tehlikesinin bertaraf edilmesi için evliliğin zaruri bir kurum olduğunu iddia etmiştir. (Korintlilere Mektup: I/1-2; İzzetbegoviç 2011: 331). Hatta bekârlık 1139 yılında konsil kararıyla “bekârlık adağı” adı altında teşvik edilir hale gelmiştir. Bu durum daha sonraları az sayıda seçkin kimselerin tatbikatı olarak kalmışken, çoğunluk bu konudaki tabuları yıkmış, evliliği ibadet olarak telakki etmiştir. Materyalizm ise evliliği bir ahitname, hatta tekellüflü bir sözleşme olarak algılamaya başlamıştır. (İzzetbegoviç 2011: 333).

Son din İslamiyet ise bu iki anlayışın arasını mezcetmiştir. İslamî evlilik kurumu hem dini hem de medeni bir hüviyete sahiptir. O, bir sözleşme olduğu kadar, tekellüflü bir dini fiil olarak addedilebilir. Evlilik, Müslüman din adamı ile devlet temsilcisinin huzurunda akdedilip hem tescil hem de dini merasim vazifesi ifa eder. (İzzetbegoviç 2011: 333-334). Yazarın bu düşüncelerine ilave olarak şunlar söylenebilir: Evlilik akdine bu kimselerin yanında nikâh akdinin şartı olan şahitlerin de ilave edilmesi, akabinde “*Nikâhta, haramla helali birbirinden ayıran şey, def çalmak ve sestir.*” (Tirmizi: Nikâh 6) hadisi bağlamında bu nikahın def ve yüksek sesle ilan edilmesi, akdin toplum tarafından da tescil edilmesi anlamı taşımaktadır.

3.2.6. Kadın Anlayışı

İslam dininde kadına çok önem verilmiş, o, yeni neslin doğal terbiyecisi ve analığı olarak telakki edilmiştir. Cahil, okumamış, ihmal edilmiş ve mutsuz bir kadın Müslüman halkların yeniden doğuşunu başlatacak ve başarılı bir şekilde devam ettirecek oğul ve kızları büyütemez. Bu yüzden söz konusu görevlerin ifası, toplumsal etkinliğin rütbesinin kadına verilmesinden geçer. Ayrıca çoklu evliliğe son verilecek ki, kadına haksızlık yapmak için kimse İslam’a yaslanma hakkına sahip olmasın. Eşdeğerlik ilkesi çerçevesinde kadın ve erkeğin eşit olduğu Kuran-ı Kerim’de dini ve ahlaki kurallara mükellefiyetlerde görüleceği üzere defalarca mevzubahis edilmiştir. Aslında İslam, bir meta olarak düşünölmek suretiyle medeniyetin kadından alıp götördüğü saygıdeğerlik ve şahsiyeti kadına tekrar iade etmektedir. (İzzetbegoviç 2017: 63-64; İzzetbegoviç 2010: 58-59).*

İslam, kadına insan olma şerefi, yüksek derecede bağımsızlık ve bazı konularda tam eşitlik tanımıştır. Mesela; kadınların İslam’ın ilk yıllarında, -örneğin; Yermuk Savaşında olduğu gibi- kocalarıyla savaşa gitmeleri, onlara çığlık atarak manevi destek olmaları bu anlayışın sonucudur. (İzzetbegoviç 2010: 31). Keza kadın ve erkek dini, şahsiyet, etik, ahlak ve insani mükellefiyetler açısından erkekle eşittir. Ancak Avrupa’da eşitlikten, genel olarak aile ve toplum içinde vazifelerin aynileştirilmesi anlaşılmaktadır. Üstünlük ve aşağılık sadece aynı tür eşya için söz konusudur. Oysa kadın ve erkek farklı birer varlıktır. Tıpkı kalp mi akciğer mi önemlidir? sorusunun abesle iştiliği gibi. Zira her bir organın kendine göre vazifesi vardır ve vazgeçilmezdir. (İzzetbegoviç 2010: 44).

Konuyla ilgisi olması hasebiyle kadın ve erkek zekâsının seviyesine bu kısımda değinmekte yarar vardır. Yapılan araştırmalar neticesinde kadın ve erkeğin zekâlarının seviyeden ziyade kalite farklılığıyla alakalı olduğu ortaya çıkmıştır. Kadınların erkeklere nazaran dikkat ve doğrudan ezberleme noktasında üstün olduğu, zekâ geriliğinin onlarda daha az göröldüğü, içe dönük hayata, şahsiyete ve duygusallığa meyilli olduğu tespit edilirken; erkeklerin kadınlara nazaran sayısal ve mekanik problemleri çözmeye daha yatkın, daha özgür ve dış dünyaya dönük bir

* Bu bağlamda yazara göre, Vehhâbî ve Tâliban hareketindeki kadın tasavvuru da değıştirilmelidir. Mesela; kadının yüzünün örtölmesi gereğı. Mekke’de hiçbir kadın yüzünü örtmediğine göre kadının yüzünün örtölmemesi gerekir. (İzzetbegoviç 2003: 536).

yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu zaaf veya kabiliyetlerin tamamı hayatın ortaya çıkışı ve devamı hakkındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. İslam'da kadın sorunu olduğunu iddia edenler ve bundan dolayı da İslam'ı kadın üzerinden lekelemek isteyenler aslında anneliği lekelemektedirler. (İzzetbegoviç 2010: 45). Keza İslam'da ticarî ve cezâî ilişkilerde kadınların şahitliğine müracaatta temkinli yaklaşılması, kadına hiçbir değerin verilmemesinden değil, yukarıdaki sebeplerden ötürüdür.

3.2.7. Poligami

İslam'da var olan çok eşle evlilik çoğu zaman İslam dışındaki dünya tarafından endişeyle izlenmiştir. Hâlbuki poligamiye karşı çıkanlar poligamiyle içi içe yaşamaktadırlar. Şöyle ki, görünüşte monogami olan Avrupa, gerçekte gizli bir poligami örneği yansıtmaktadır. Evli olan her bin erkekten sadece bir tanesi evlilikteki iffetlilik sözünü yerine getirebilmektedir. İslam her ne kadar açık poligamiyi tasvip etse de Allah, insan neslini bir erkek ve bir kadından yaratmış, doğada cinsiyetlerin bu birebir ilişkisi olağanüstü durum ortaya çıkarana kadar anlaşılmaz biçimde devam etmiştir. Bu olağanüstü durum ise çok eşle evlilikten başka bir şey değildir. Öyleyse İslam'da tek eşle evlilik doğal bir aile biçimidir. Ancak zinayı kesin olarak yasaklaması ve Avrupai bir gizli poligami gerçeğini bertaraf etmek için poligamiye cevaz verilmiştir. İslam'daki poligami gerçeği, icabında bir fetva ile kaldırılabilirken; Avrupa'daki gizli poligaminin adeta bir yaşam tarzı olması ve toplumda kökleşmesi sebebiyle ancak o toplumun yok edilmesiyle kaldırılabilir. (İzzetbegoviç 2010: 57-58). Ayrıca İslam'da çok eşle evlilik teşvik edilmemiş, sadece şartların yerine getirilmesi durumunda serbest bırakılmıştır. Her ne kadar ilgili ayette ikişer, üçer, dörder olarak kadınlarla evliliğe cevaz verilse de, ayetin devamında eşler arasında adaleti sağlamanın zor oluşu sebebiyle tek eşle evlilik yeğlenmiştir. (Nisa: 4/3, 4/129). Keza evlilikte “*Kadınların lehine de aleyhlerindeki maruf hakka denk bir hak vardır.*” (Bakara: 2/228) ayetinin gereği olarak kadının, evlilik akdinde: “*Üzerime evlenmeyeceksin*” diyerek eşine şart koşma ve şartın gerçekleşmesi durumunda kocasına karşı boşama davası açma ruhsatına sahip olması (İ. Hakkı Bursevî ty: 1/353-354) da bu gayeye matuf bir uygulamadır.

3.2.8. Cinsel Hayat

İslâmî evlilik bir müesseseden ibarettir ki, manevi emellerle bedeni ihtiyaçlar arasındaki dengeyi sağlamakta, sevgiyi reddetmeden iffeti azami korumaktadır. (İzzetbegoviç 2011: 333-334). Ayrıca evliliğin bir de uhrevî boyutu vardır ki, kişi eşle beraber olduğunda hem biyolojik ihtiyacını tatmin etmekte hem de sadaka hükmünde sevap kazanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber: “*Birinizin ailesiyle cinsi münasebet yapmasında da sadaka sevabı vardır.*” (Ebu Davud: Edeb 159-160) buyurarak bu gerçeğe dikkat çekmiştir. Ayrıca ayette geçtiği üzere* eşlerle birliktelikte azgınlık gibi değil, iffetli kocalar gibi olmak emretmiştir. (İzzetbegoviç 2010: 42).

* İlgili ayetin meali şöyledir: “*Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından*

İslam özel hayatı yok saymamakta, Hristiyanlıktaki gibi arzuların körelmesini istememekte (antierotizm), aşırı züht ve dünyevî ihtiraslara kapılmaya karşı çıkmaktadır. Bu eksenle arzuların kontrol edilmesini, sevginin mutluluğunu ve uhrevî meyvelerin yanında dünyevî meyvelerin de elde edilmesini istemiştir. Namazda bağlanan ellerin hayatın mutluluk verici şeylere uzanması için yeniden açılmasını yeğlemiştir. Hz. Peygamber, günlük hayattan ve eşlerinden ayrı kalarak züht hayatını tercih eden bazı sahabeleri ikaz etmiş, bu konuda kendi hayatının örnek alınmasını emretmiştir. (Müslim: Sıyâm 185-193).

3.2.9. Talâk

İslâmî evlilik bir anlaşmadan ibaret olduğundan feshedilme imkânı da mevcuttur. Fakat boşanma Hz. Peygamber'in ifadesiyle helal olan şeylerin en kötüsüdür. (Ebu Davud: Talak 4). Bu ise dini-ahlaki yaklaşımın bir ifadesidir. (İzzetbegoviç 2011: 333-334). İslam dünyası, batıdan çalışma ve organizasyon anlayışını, bilimsel metot ve tekniğinin alınmasını istemiş; ancak hayat felsefesinin, ahlaki anlayışlarının ve aileyle ilgili Avrupalı düzenin alınmasını istememiştir. Zira Avrupalı hayat felsefesi aileyi tarumar etmekte, ne olduğu belirsiz bir buhrana sürüklemektedir. Konuyu bir örnekle zenginleştirmek gerekirse, İskandinav ülkelerinde her yedinci nikâh boşanma ile sonuçlanmaktadır. Bunun en önemli sebebi ise aldatmadır.* Bu durum diğer Avrupa ülkelerinde de aşağı-yukarı aynı durumdadır. Başka bir araştırmada ise Amerikan toplumunda kadınların iş sahasındaki rolleri arttıkça iş yönünden erkeklerin çöküşünün başladığı, erkeksi kadın ve kadınsı erkek oluşumu sebebiyle kadınlarda cinsel soğukluk, erkeklerde iktidarsızlık probleminin hâsıl olduğu, bunların sonucunda ise cinsel sapkınlıkların ve azalan doğumlar sebebiyle yaşlı nüfus oranının yükseldiği ortaya çıkmıştır. Kısaca bunun en büyük sebebi, kadın ve erkek rollerinin değişmesidir. (İzzetbegoviç 2010: 55-56). Allah, kadın ve erkeği farklı yarattığı gibi, onların rollerini de fıtratına yerleştirdiği benzer olmayan yönler sebebiyle farklı yaratmıştır.* Yaratılış icabı farklı yapıya sahip olan bu iki varlığın birbirine benzemelerini de Peygamberi vasıtasıyla yasaklamıştır. Şöyle ki, Hz. Peygamber: *"Kadınlara benzemeye çalışan erkeklere ve erkeklere benzemeye çalışan kadınlara lanet olsun."* (Buhârî: Libas 61; Ebu Davud: Libas 28) buyurarak insanların rol değişiminin önüne geçmiştir. Bu minvalde

harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta) dırlar. İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah'ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da gaybı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövdün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür." (Nisa: 4/34).

* İskandinav ülkelerinde bir zaman aile kurumunun kurtuluşu ve devamı için önemli bir danışma kurulu aldatmanın boşanma sebeplerinden birisi olamayacağı yönünde ilginç bir önerge hazırlamıştır. (İzzetbegoviç 2010: 56).

* Konuyla ilgili bir ayetin meali şöyledir: *"Allah insanların kimisini (erkekleri) kimisinden (kadınlardan) sorumlu ve kuvvetli kıldığı için ve kadınların bütün ihtiyacını, erkekler kendi mallarından karşılamalarından dolayı, erkekler kadınların idarecisi ve koruyucusudur. Her bakımdan onlardan sorumludurlar."* (Nisa: 4/34).

yazarın boşanma ve evlilik hayatıyla ilgili fikirleri İslam'ın öğretileriyle uyum içerisinde.

3.2.10. Tesettür

İslam'da şeriat tek olmasına rağmen Mağrip'ten Yakın ve Ortadoğu'ya, Pakistan'dan Endonezya'ya kadar uzanan coğrafyada asırlar boyunca Müslüman kadının durumunda çok farklılıklar görülmüş, günümüzde de görülmektedir. Suriye ve Filistin'deki kadınlar camiye gitmek için uğraş verirken, Pakistan'da devlet başkanı aday olabilmekte, Cezayir'de Avrupa'ya karşı savaşlarda rol alabilmektedir. Bu gibi farklılıkların oluşumunda şeriatın yanında bölge farklılıkları, gelenekler, zevkler ve ortamın ahlaki anlayışlarının etkileşimi hâkimdir. Buna peçe örnek olarak verilebilir. Bazı bölgelerde kadının yüzünün örtülmesi bilinmezken, bazı bölgelerde adeta bir dogma mertebesine çıkarılmış, dindenmiş gibi savunulmuştur. Hz. Peygamber zamanında kesin bir şekilde olmayan böyle bir âdeti ilk defa kadın moda tasarımcısı Harun Reşit'in üvey kızı Uleyyâ çıkarmıştır. Peçe, şeriata katkı sağlamak gibi bir dini donanımına sahip olmayan bir kadının icadından başka bir şey değildir. Kadın ve erkek arasındaki ilk keskin ayrım ise 10. yüzyılın sonunda, yani İslam doğduktan iki yüz elli yıl sonra yaygınlık kazanmıştır. Harem âdeti ise Bizanslılardan transfer edilmiş, II. Velid iktidarında İslam beldelerine yerleşmiştir. (İzzetbegoviç 2010: 44). Yazarın peçeye ilgili görüşü Hanefi ve Malikilerin görüşüyle paralellik arz etmektedir. Onlara göre "...ziynetlerden açıkta kalan yerler müstesna..." (Nur: 24/31) ifadesi, kadının hem namazda hem de sokakta örtmek zorunda olmadığı yerlerinin bulunduğunu belirtir. Bu yerler de yüz ve ellerdir. Zira Hz. Peygamber, Ebu Bekir'in kızı Esma'ya yüzü ve elleri haricindeki yerlerin örtülmesini emretmiştir. (Ebu Davud: Libas 31; Taberi 2000: 19/155).

3.2.11. Hidâne

Yazara göre, çalışan kadın iş ile çocuğu bir arada yürütemez. Bu konuda kreşler ve anaokulları da annenin yerini dolduramaz. Zira anne, kendi vazifesi olan çocuğuna sevgiyi aşılama görevini para karşılığında kreş ve anaokullarına vermekte, bu kurumlar da bu görevi ifa edememektedir. Onların tek görevi gözetim ve korumadır. Yapılan araştırmalar anne ve babalarından uzak kalan çocukların idiot (geri zekâlı) olduğunu ispatlamıştır. Hekim ve sosyologlar ilk üç yaşına kadar ki süreçte bir bebeğin annesinden ayrı kalmaması gerektiği hususunda hemfikirdirler. Hal böyle olunca bu zaman diliminde annenin hidâne görevini kesinlikle başkalarına ifa ettirmemesi lazımdır. II. Dünya savaşından sonra pek çok ülke bu gerçeği esas alarak çalışan kadınların doğum iznini iki ila iki buçuk yıla kadar uzatma kararı almıştır. (İzzetbegoviç 2010: 49-51).

İslam hukukunda çocukların bakımı ve yetiştirilmesi önem arz etmektedir. Küçük bir çocuğun beden ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi ve gözetilip eğitilmesini esas alan velayete hidâne adı verilir. Evlilik devam ettiği müddetçe kocaya ait olan velayet hakkı ve anneye ait olan hidâne hakkı ortaklaşa ifa edilir. Boşanma durumunda bu haklar esas sahiplerine tevdi edilir. (Kâsânî 1986: 4/40; İbn Kudâme 1968: 8/238-239). Mezhepler küçük nüanslar hesaba katılmazsa, genel olarak annenin dışında

hidâne görevinin tevdi edildiği kişilerde akıllı ve baliğ olmanın yanı sıra bakımda titizlik, çocuğun bedeni, ruhi ve ahlaki yönden gelişiminin sağlanacağı uygun bir ortam, dini istikamet bağlamında namazları terk etmeyen, haramı işlemeyen, yani fâcir ve fâsık kimselerden olmama şartı ararlar. (Bardakoğlu 1998: 468-469). Hidânenin süresine gelince, Hanefi mezhebinde normal şartlarda erkek çocuğunda yedi, kız çocuğunda buluğ çağına erme vakti esas alınır. Ancak annenin dışında başka birisinin hidâneyi üstlenmesi durumunda kız çocuğunun buluğa ermesi beklenmeden dokuz yaşına girmesi esas alınır. (Kâsânî 1986: 4/42-43). Hal böyle olunca, yazarın hidâne hakkında ileri sürdüğü görüşler Hanefi mezhebinin görüşleriyle uyduğu gözlenmektedir.

3.2.12. Kur'an Tilaveti

Kur'an bazen kanun veya cihat çağrısı yaparken bazen dünyanın kaçınılmaz musibetlerine karşı bir tesellidir. Bazen de her ikisine birden aynı ayetlerde rastlanabilir. Kişinin sevdiği öldüğünde *"Ey huzur içinde olan can! O, senden, sen de ondan hoşnut olarak Rabbine dön! Ey can! İyi kullarımın arasına gir, cennetime gir!"* (Fecr: 89/27-30) ayeti insanın gözünden yaşları nasıl getiriyorsa aynı zamanda teselli de ediyor. İşte böyle bir kitabın orijinal dili olan Arapça ile okunmasında yarar olduğu şüphesizdir. Bazılarının gözünde Kur'an'ı, anlamını bilmeden okumak değersiz bir okuyuştur. Ancak sessiz bir ortamda bir hafızın okuduğu ve herkesin sükût ederek dinlediği Kur'an, gürültülü şelaleye dönüşüp akan bir nehri andırır. Okunan sure, Rahman suresi ise bu durum kendisini olağan gücüyle hissettirir. İnsicam, ahenk ve uyum ancak orijinal okuyuşla sağlanabilir. Bu yüzden gerçek Müslümanlar öyle ya da böyle okunan Kur'an'ı anlarlar. Bu anlayış da kişinin değerleriyle doğru orantılıdır. (İzzetbegoviç 2010: 145-147).

Allah indinden lafız ve manasıyla birlikte nazil olan Kur'an'ı, lafız ve mana örgüsüne riayet ederek okumak önem arz eder. Bu durum ise Arapça olarak indirilen Kur'an-ı Kerim'in ancak Arapça olarak okunmasını gerektirir. Ayrıca lafız ve mana örgüsünün en güzel şekilde tatbik edilişi tecvitle yapılır. Nitekim İbn Mes'ud: *"Kur'an'ı tecvîl ile okuyun, güzel seslerle onu süsleyin ve Arapça kurallara uygun olarak tilavet edin."* (İbnü'l-Cezerî ty.: 1/210) buyurarak hem tecvide hem de Arapça okunuşa dikkat çekmiştir.

3.3. Ukûbâtla İlgili Görüşleri

3.3.1. Failin Kastı/Niyeti

Yazara göre, İslam hukukunda bir fiilin hukuki açıdan iyi veya kötü olarak nitelendirilmesi niyete bağlıdır. İnsanların verdiği hükümler Allah'ın koyduğu hükümleri ve adaleti taklitten başka bir şey değildir. O halde insanlar niyet, eğilim, saik gibi şeyleri ne kadar itibara alırlarsa ilahi adalete o kadar yakın olurlar. Nitekim Kur'an-ı Kerimde: *"...size hata ile yaptığınız şeylerden dolayı vebal yoktur, lakin kalplerinizin kasten yaptığı şeylerde vebal vardır..."* (Ahzab: 33/5) buyurularak bu gerçek teyit edilmiştir. Dolayısıyla niyeti nazarı itibara almak Allah'ın varlığını kabul edip materyalizmi reddetmeyi tazammun eder. Bir kimse bir cinayet işlediğini ikrar etse ve bunu da istemeyerek irtikâp ettiğini söylese, adaleti ilgilendiren bir durum söz konusu olduğundan davadaki diğer taraflar -davacı, müdafaa, şahitler,

ehl-i vukuf ve mahkeme- bu konuda istisnasız ruha ve ruhi tecrübelerine inanırlar. Buna kasıt adı verilir. Harici ve objektif gerçekler ve deliller burada işlemez. Sırf dâhili bir problemin etrafında mevzu döner. Eğer ispatlanacak şeyler gerçeklerse, o zaman dahi bunlar ancak kası ispat etmeye yardım ettiği sürece isabetlidir. O halde ruh, kasıt, istek ve irade her şeyden önce gelir. Konuyu bir örnekle müşahhas hale getirmek gerekirse, taksirli davranması neticesinde yüz maden işçisinin ölümüne sebebiyet veren işçinin irtikâp ettiği suçun cezası, yaşlı olan kadını herhangi bir menfaat için öldüren kişinin cezasından daha hafif olur. Bu itibarla gayri mantıkî gibi görünse de ruhun (kastın) varlığı herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. (İzzetbegoviç 2011: 306-307).

İslam ceza hukukunda cezalar, sadece failin fiili ifa etmesine göre takdir edilmemiş, bunun yanında failin kası/niyeti de hesaba katılmıştır. Akla ve irade hürriyetine sahip bir insanın irade-fiil ilişkisi esas alınarak iradenin hem fiile hem de neticeye yöneldiği suçlar, kasıtlı suçlar kapsamında değerlendirilmiş, bunlara daha ağır cezalar öngörülmüştür. Buna karşılık iradenin fiile yönelip sonuca yönelmediği suçlar ise, taksirli suçlar kapsamında değerlendirilmiş, daha hafif cezalar öngörülmüştür. (Üdeh ty.: 1/403-407; Polat, 2015 : 61). Bu itibarla yazarın cezalarda niyetin itibara alınmasını ve ona göre cezanın terettüp edilmesini istemesi gayet hukuki ve mantıklıdır.

3.3.2. Suçun Sâiki

Ceza verilmeden öncelikle suçun sâikinın belirlenmesi ve ıslah edilmesi zorunludur. Suçun sâiki neredeyse sonsuzdur. Bir suçun, serbest seçimin ve kötü iradenin bir neticesi olması durumunda harici tedbirlerle terbiye edilmesi söz konusu olamaz. Ancak suçun kaynağı yaşam şartları ve kötü alışkanlıkların bir neticesi ise, o zaman suçlunun ıslahı o şartları değiştirmek veya onu yeni alışkanlıklara alıştırmak suretiyle mümkün olur. Bunun da zorla değil, terbiye ile birlikte yürütülmesi doğru bir harekettir. Şöyle ki, terbiye insanın ruhu üzerine sevgi, örnek ve bağışlama duygularını nakşetmektir. Bu duygular yeri geldiğinde cezalarla inşa edilebilir. Zira cezalar, dâhili bir faaliyeti harekete geçiren ve insanı değiştiren çok ince bir tesirdir. Zorla alıştırma ise, haddizatında hayvani olduğundan insanın muayyen bir şekilde ve sözde doğru davranmaya sevk eden tedbirler ve hareket tarzları sistemidir. O halde terbiye, insan; zorla alıştırma ise hayvan içindir. (İzzetbegoviç 2011: 169-170).

Yazarın serbest irade ve kötü niyetin terbiye edilememesi hakkındaki düşüncelerine katılmak mümkün değildir. Zira Allah, hiçbir zaman kulunun şeytana uymasını, günah işlemesini ve sonuçta cehenneme düşmesini istemez. (Bkz. Zümer: 39/7; Tâhâ: 20/16; Buhârî: Tevhid 1, Libas 101). Bunun için de onu daima kötülüğe çağıran nefsinin (Bkz. Yusuf: 12/53; Kaf: 50/16; Necm: 53/23) esiri olmaktan kurtarıp, sadece kendisine kul olmasını sağlamak için ceza hukukunu vaz etmiştir. Bu sebeple kendi hür irade ve niyetini Allah'ın koyduğu bu hukuka göre tanzim eden bir insan, nefsinin terbiye edebilir, kötü niyetinin önüne geçebilir, iyi alışkanlıklar kazanabilir ve erdemli toplumun oluşmasında bir yapı taşı da kendisi olabilir. Çünkü cezaların konulmasındaki hikmet, insanın havf (korku) ve reca (ümit)

psikolojisi üzere yaratılmasından başka bir şey değildir. İnsan tabiatı gereği yararına gördüğü/göreceği şeyleri yapmaktan kaçınmaz; zararına gördüğü/göreceği şeylere de yanaşmaz. Zararlı gördüğü şeylerde herhangi bir tehlike ve risk sezmezse, tıpkı yararlı olan şeyleri yaptığı gibi zararlı şeyleri de yapmaktan kaçınmaz. Zararlı olan şeylerin karşısına şayet nefsinin hoşlanmadığı, ona denk ya da ondan daha ağır bir ceza konulursa tabiatı gereği ondan uzak durur. (Üdeh ty.: 1/714-715; Polat, 2015: 47). Dolayısıyla önceden konulan cezalarla insan nefsinin her açıdan terbiye edebilir.

3.3.3. Cezaların İnsânî Olması

Cezanın insânî olması, suç faillerinin suç işlerken haddi aşmalarına karşılık, toplumun da aynı şekilde suçluya ceza verirken zalimane hareket etmesinin engellenmesini ve insan onuruyla bağdaşmayan uygulamalardan kaçınılmasını ifade etmektedir. (Toroslu 2010: 109). Bu bağlamda İslam ceza hukukunda suçlulara kesinlikle insanlık dışı muameleler yapılmamış, işkence gibi gayri ahlaki fiiller de yasaklanmıştır. Nitekim Hz. Peygamberin Uhud günü amcası Hz. Hamza'ya yapılan işkenceyi görünce bir gün imkân bulması halinde müşriklerden otuz kişiye aynısını yapacağına dair yemin etmesi üzerine ayet nazil olmuş (Nahl: 16/126), bu ayetin gereği olarak Hz. Peygamber yeminini bozmuş ve kefareti ödemiştir. (İbn Hişam 1955: 2/95-96).

Konu bağlamında yazar, insanın şahsiyetini alçaltan, herhangi bir muameleye tabi kılan ve onu eşyayla bir tutan her şeyin gayri insânî olduğunu izah etmiştir. Keza insanı mükellefiyetten muaf tutmak da gayri insani bir harekettir. Çünkü insanlık muafiyet değil, mükellefiyet demektir. Nitekim Allah insana iki seçenek vermekle ve onu ağır cezalarla tehdit etmekle* bu gerçeği en açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu itibarla insanın yaptıklarından mesul olduğunu tespit etmek ve ona bu yüzden ceza öngörmek insânî; ondan irtikap ettiği suçtan dolayı pişmanlığını ve mevcut tutumunu değiştirmesini istemek ve ona ceza öngörmemek ise gayri insânî bir olaydır. Yine insânî cezalar olduğu kadar, Engüziyoncular'ın insanın ruhunu bedenden kurtarmak, modern enkizitörlerin ise bedeni ruhtan kurtarmak için yakmaları misalinde olduğu gibi gayri insânî cezalar da vardır. (İzzetbegoviç 2011: 81-82).

3.3.4. Suç-Ceza Dengesi

Yazara göre, Yahudilik misillemeyi, Hristiyanlık ise bağışlamayı tavsiye etmiştir. İslam hukuku ise bu atomlardan "Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür. Fakat kim affederse, barışı sağlarsa mükafatı Allah'a aittir." (Şûrâ:

* İlgili ayetin meali şöyledir: "Biz, insanı (yüz yüze geleceği nice) zorluklar içinde yarattık. İnsan, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? "Pek çok mal harcadım" diyor. Kimse onu görmedi mi sanıyor? Biz ona iki göz vermedik mi? Bir dil ve iki dudak, Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) gösterdik. Fakat o, sarp yolu aşamadı. O sarp yolu nedir bilir misin? Köle azat etmek veya açlık gününde yemek yedirmektir, Yakınlığı olan bir yetime. Veya hiçbir şeyi olmayan yoksula. Sonra iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve birbirlerine acımayı öğütleyenlerden olmaktadır. İşte bunlar sağdakilerdir. Ayetlerimizi inkâr edenler ise işte onlar soldakilerdir, Cezaları, kapıları üzerlerine sınıksız kapatılmış bir ateştir." (Beled: 90/4-20).

42/40) şeklinde bir molekül ve bir terkip meydana getirmiştir. Yine “Biz onda (Tevrat’ta) onların üzerine şunu da yazdık: cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş. Yaralar birbirine kısastır. Fakat kim bu hakkını sadaka olarak bağışlarsa işte o, kendisinin günahına keffâret olur.” (Maide: 5/48) buyurularak bu gerçeğe dikkat çekilmiştir. (İzzetbegoviç 2011: 308 vd.). Bu denge düşman olunca da söz konusu olmalıdır. Aşâğılık bir vasıta sayılan “Hedefe ulaşmak için her yol mubahtır.” formülünün değiştirilip, ulvi bir hedef olan “İslami düzenin kurulması için cinayet hariç her yol mubahtır.” düsturunun yerleştirilmesi önem arz eder. Bu yolda kontrolsüz ve aşırı zulüm yapmak, İslam’ın o güzel isminin ve mücadelesinin lekelenmesine sebep olur. Kur’an-ı Kerim bize düşmanlarımızı sevmeyi emretmemiş; ancak “...cezalandıracağınız zaman size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.” (Nahl: 16/126) ayetinde vurgulandığı üzere kesinlikle onlara adil davranmamızı ve gerekirse affetmemizi emretmiştir. Şayet bu istek tam olarak ikame edilirse ayette de vurgulandığı gibi* gücün yapamadığını âli cenaplık, tutarlılık ve cesur duruş yapar. (İzzetbegoviç 2017: 65).* Yazarın açıklamalarını destekler mahiyette bir hadis şöyledir: “Kimin vücudu ile ilgili kisası gerektirecek bir durum meydana gelir de kendisi bunu affederse, Allah mutlaka affından dolayı onu bir derece yükseltir ve bir hatasını da affeder.” (Müslim: Birr 19; Tirmizî: Diyet 5). Çünkü af, görünürde bir insana hayat kazandırmakla beraber, geri planda bütün insanlığın hayatını kurtarmaktır. Yaşam hakkına son veren bir caninin yaşama hakkı olmadığını kendi gözüyle görmesi ne kadar muazzam bir adalet manzarası ise, bu kimseyi affetmek ondan daha muazzam bir adalet manzarasıdır. (Yazır 1992: 3/251; Polat 2015: 161-162).

Sonuç

Yirminci asırda Muhammed İkbal (ö. 1938) nasıl Doğu ile Batı arasında İslam medeniyet köprüsü kurduysa Aliya İzzetbegoviç de Batı ile Doğu arasında aynı köprüyü kurmuştur. Batı dünyasında İslam’ın yılmaz savunucularından olduğu söylenebilir. İslam’ın kimi konularda kasten veya sehven yanlış anlaşıldığını idrak etmiş, yazdığı eserler ve konuşmalarla doğrusunu anlatmaya çalışmıştır. Yahudilik, Hristiyanlık ve Materyalizmin çıkmaz sokak olduğunu ileri sürmüş, gerçek ve doğru çıkışın sadece İslam’da olduğunu ilan etmiştir.

İslam dininde ümitsizliğe kapılmanın, Allah dışında kimseye boyun eğmenin ve köle olmanın yer almadığını gerek Bosna-Hersek savaşı sırasında gerekse eserlerinde söylemiştir. İslam hukukundaki hükümlerin tam anlamıyla uygulanmasının İslam devletinde mümkün olacağını savunmuştur. İslam hukukunun ana konuları olan ibadet, muamelat ve

* İlgili ayetin meali şöyledir: “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.” (Nahl: 16/125).

* Kur’an ahireti istediği gibi dünyayı nasıl istiyorsa cezalandırmayı istediği gibi bağışlamayı da istemektedir. Asla tek birisini istememektedir. Hal böyle olunca sadece ceza vermekle yetinip bağışlamayı aklından geçirmeyenler gerçek Müslüman olamazlar. Müslüman demek her iki mefhumun ölçüsünü bilen demektir. (İzzetbegoviç 2010: 144).

ukubatla ilgili temel bilgileri eserlerinde incelediği görülmüştür. Bu konuları gerek ayet gerek hadislerle desteklemiştir. Bazen de müsteşriklerin düşüncelerine yer vermiştir. Muamelatla ilgili konuları batı kültürüyle yorumlamış, modern bir bakış açısı yakalamaya çalışmıştır. Özellikle poligami, çalışma hukukunda kadının yeri, çalışan kadının maddi ve manevi yönden çocuğunun terbiye ve eğitimi için yeterli olup-olmaması ve tesettür hakkındaki görüşleri orijinal ve dikkat çekicidir. İslam'ı diğer dinlerle mukayesesini yapmış, onun üstün yönlerini vurgulamıştır.

İzzetbegoviç'in, İslam hukukuyla ilgili tüm görüşlerinde Hanefi mezhebi çizgisinden ayrılmadığı görülmüştür. O halde yazarın Hanefi mezhebinin müntesibi olduğu ileri sürülebilir. Hatta İslam hukukuyla alakalı müstakil bir çalışması olmasa da İslam hukukunun bazı konularında nakli delillerden daha çok akli ve nazari delillerle görüş beyan etmesi veçhiyle bir Hanefi fıkıh âlimi olduğu, açıkladığı orijinal hükümlerden anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed (1351). *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs*, Kahire: Mektebetü'l-Kudsî.
- BARDAKOĞLU, Ali (1998). "Hidane", *DİA*, c. 17, ss. 467-471, İstanbul.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (1422). *el-Câmiu's-Sahîh*, by.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (ty.). *Kitâbu's-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ahmed bin Ali (1379). *Fethu'l-Bârî*, Beyrut: Dâru'l-Mârif.
- İBN HİBBÂN, Muhammed Temimi (1988). *el-İhsan fî Takribi Sahih İbn Hıbbân*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- İBN HİŞAM, Abdülmelik (1955). *Sîretün'n-Nebeviyye*, 2. Basım, Mısır.
- İBN KUDÂME, Ebu Muhammed Muvaffakuddin el-Makdisi (1968). *el-Muğnî*, by.: Mektebetü'l-Kahire.
- İBNÜ'L-CEZERÎ, Muhammed b. Yusuf Şemsüddin (ty.). *en-Neşr fî Kıraâtî'l-Aşr*, by.: el-Matbaatü't-Ticâriyye.
- İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ, Ebü'l-Feda (ty.). *Rûhu'l-Beyân*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2011). *Doğu Batı Arasında İslam*, ter. Salih Şaban, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017). *İslam Deklarasyonu*, ter. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2010). *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, ter. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2005). *Bosna Mucizesi Konuşmalar*, çev. Fatmanur Altun, Rifat Ahmetoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları.

- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2007). *Köle Olmayacağız*, çev. Abdurrahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2013). *Özgürlüğe Kaçışım*, çev. H. Tuncay Başoğlu, 14. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2003). *Tarihe Tanıklığım*, ter. Alev Erkilet, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2017). *Tavsiyeler*, haz. Ferhat Özbadem, İstanbul: Festival Yayıncılık.
- KARAHAN, Abdülkadir (1973). *Dr. Muhammed İkbâl ve Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul: Gençlik Basımevi.
- KARAMAN, Hayreddin (2006). *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- KÂSÂNÎ, Alaüddîn Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmed (1986). *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- KUTUB, Seyyid (1972). *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Kahire: Daru's-Şuruk.
- MÜSLİM, Ebû Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî (ty.). *Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- NURSÎ, Said (1991). *Mesnevî-i Nuriye*, İstanbul: Sözleryayınevi.
- POLAT, Murat (2015). *İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasındaki Denge*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum.
- SESRIC (2012), *Outlook On OIC Member Countries*, Ankara.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir (2000). *Câmiu'l-Beyân*, by.: Müessesetü'r-Risale.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (1975). *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır.
- TOKTAŞ, Fatih (2016). "Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç," *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44: 7-45.
- TOROSLU, Haluk (2010). *Ceza Müeyyidesi*, Ankara: Savaş Yayınları.
- ÛDEH, Abdülkadir (ty.). *et-Teşrû'l-Cinâi'l-İslâmî Mukâranen bi'l-Kânûni'l-Vaz'i*, 12. Basım, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul.
- ZEYDÂN, Abdülkerim (2006). *el-Medhâl li dirâseti's-şerâti'l-İslâmiyye*, Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle.